

УДК 821.161.2'06.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-2-31>

Микола СТАСИК,
 orcid.org/0000-0002-7208-0332
 кандидат філологічних наук,
 доцент кафедри українознавства
 Запорізького національного університету
 (Запоріжжя, Україна) dobrogost1975@ukr.net

СПІВВІДНОШЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ Й ХУДОЖНЬОГО ДОМИСЛУ ТА ВИМИСЛУ В РОМАНІ Д. ВОРОНСЬКОГО «САМІЙЛО КОШИЧ – КОЗАК-ЛЕГЕНДА»

У статті проаналізовано особливості кореляції історичної правди й художнього вимислу та домислу в романі автора-початківця Д. Воронського «Самійло Кошич – козак-легенда». Актуальність роботи зумовлена відсутністю наукових розвідок означеного роману та автора зокрема.

Метою цього дослідження є аналіз проблеми репрезентації історії як факту. Зважаючи на це, поставлено завдання проаналізувати особливості відображення автором роману історичних фактів, специфіки творення художнього вимислу та домислу, а також способів творення художнього світу твору. На матеріалі роману визначається співвідношення вимислу й домислу, розглядаються групи вигаданих та історичних персонажів.

Автор роману загалом не відходить від правди минулого, змальовуючи події такими, якими вони були насправді. Разом з тим, митець стикнувся з проблемою браку історичних джерел про діяльність Самійла Кішки. Бажання автора роману відтворити історичну істину, фактичну об'єктивність за допомогою історичних документів та доказів поєднується з необхідністю доповнення історичного матеріалу художнім домислом та мистецькою оцінкою історичних подій. При цьому, значний вплив на творення художнього образу гетьмана мала народна «Дума про Самійла Кішку».

Доведено, що значну частину роману складає вимисел. Ті підтверджені історичні події, що вводяться в твір, передаються автором максимально точно та деталізовано. Митець органічно поєднує документальні свідчення про Самійла Кішку з художнім домислом. Крім фактів із життя С. Кішки, у творі достатня кількість деталей певного історичного часу. Низка історичних подій, постатей, які є вагомими для України, були не лише згадані у творі, а й осмислені письменником.

Ключові слова: роман, художній образ, вимисел, домисел, дума, історичний факт, легенда, образ-символ.

Mykola STASYK,
 orcid.org/0000-0002-7208-0332
 Candidate of Philological Sciences,
 Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies
 Zaporizhzhia National University
 (Zaporizhzhia, Ukraine) dobrogost1975@ukr.net

CORRELATION OF HISTORICAL TRUTH AND ARTISTIC CONJECTURE AND FICTION IN D. VORONSKYI'S NOVEL “SAMILO KOSHYCH – COSSACK-LEGEND”

The article analyzes the peculiarities of the correlation of historical truth and artistic fiction and conjecture in the novel of the author-beginner D. Voronskyi «Samiilo Koshych – Cossack-Legend». The relevance of the work is due to the lack of scientific research of this novel and of the author in particular.

The purpose of this study is to analyze the problem of representation of history as fact. With this in mind, the task is to analyze the peculiarities of the author's reflection of historical facts, the specifics of creating artistic fiction and conjecture, as well as the ways of creating the artistic world of the work. On the material of the novel the correlation of fiction and conjecture is determined, groups of fictional and historical characters are considered.

The author of the novel generally does not depart from the truth of the past, depicting the events as they really were. At the same time, the artist faced the problem of lack of historical sources about the activities of Samiilo Kishka. The desire of the author of the novel to reproduce the historical truth, factual objectivity with the help of historical documents and proofs is combined with the necessity to supplement the historical material with artistic conjecture and artistic assessment of historical events. At the same time, a significant influence on the creation of the artistic image of the hetman had the folk «Duma about Samiilo Kishka».

It is proved that fiction comprises a significant part of the novel. Those confirmed historical events that are introduced into the work are conveyed by the author as accurately and in detail as possible. The artist organically combines documentary evidence about Samiilo Kishka with artistic conjecture. In addition to facts from the life of S. Kishka, the work contains a sufficient number of details of a certain historical time. A number of historical events, figures that are important for Ukraine were not only mentioned in the work, but also comprehended by the writer.

Key words: novel, artistic image, fiction, conjecture, дума, historical fact, legend, image-symbol.

Постановка проблеми. Творчість Дмитра Воронського, автора-початківця, у доробку якого на сьогодні є вже два романи, поки що залишається поза увагою дослідників історичної художньої прози, що, власне, й зумовлює актуальність розвідки.

Об'єктом дослідження обрано роман «Самійло Кошич – козак-легенда» Дмитра Воронського. *Мета статті* – визначити особливості кореляції історичної правди та художнього вимислу й домислу в досліджуваному творі. Завданнями передбачено з'ясувати вплив історичних фактів та думи «Самійло Кішка» на відтворення Д. Воронським подій, постатей, явищ тощо. Аналіз твору доповнить цілісну картину дослідницького сприйняття доробку прозаїка й літературного процесу ХХІ століття.

Аналіз досліджень. Перш ніж аналізувати роман, варто звернутися до тих історичних джерел, у яких згадується персона гетьмана, а також тих істориків, які досліджували діяльність козацтва того періоду. Більш-менш систематизовану інформацію про діяльність Самійла Кішки знаходимо в монументальній праці М. Грушевського «Історія України-Руси» в 11 томах. Зокрема, інформацію про гетьмана знаходимо в сьомому томі означеної праці. Історик акцентує увагу на політичних та лідерських якостях Кішки, називає його попередником Сагайдачного та відзначає зусилля гетьмана щодо скасування баніції (Грушевський, 1995: 248), адже з козаками «поводились уже не як з ворогами держави, а її служебниками» (Грушевський, 1995: 250). Відзначає М. Грушевський, що Кішка у листі до короля називає себе гетьманом, хоча в документах того часу був поширений титул «старший» (Грушевський, 1995: 285). Вказує він і на шляхетське походження Самійла Кішки, пишучи, що гетьман належав до «родовитих шляхтичів українських» (Грушевський, 1995: 287). Спростовує точку зору польських істориків, що під час лівонської війни «хтось з своїх пробив його кулею ззаду». Вважає, що це вигадка, бо у козацькому війську завжди можна було гетьмана скинути (Грушевський, 1995: 316).

Коли саме Кішка потрапив на Січ, і які пригоди пережив до 1600 р. – достеменно сказати неможливо. Фактично усі історики кінця ХІХ поч. ХХ століття цю лакуну заповнюють інформацією, взятою зі знаменитої «Думи про Самійла Кішку». Ще дещо про гетьмана можна дізнатися з праці Д. Яворницького «Історія запорізьких козаків». Зокрема, оповідаючи про події 1574 року та діяльність козаків на морі, він зазначає, що, «приблизно в цей час по Чорному морю плавав козаць-

кий отаман Самійло Кішка, званий ще Кушкою чи Косткою... Кішка потрапив у полон до турків і був на турецькій галері близько 25 років, як припускають, до 1599 року» (Яворницький, 1991: 26). Яворницький зазначає, що після нещасливого морського походу Семена Скалозуба його наступником стає саме Самійло Кішка. Він розгортає активну політичну діяльність, у 1600 р. бере участь у поході поляків на Молдавію; наступного року на заклик польського уряду він ходив походом у Лівонію для війни зі шведами. Наводить автор і різні точки зору щодо часу смерті гетьмана, згадуючи при цьому Беркулабівську хроніку, літописи Граб'янки, Самовидця, праці Антоновича, Драгоманова, Білозерського, Науменка. Роблячи узагальнення, Яворницький зазначає, що полонення турками Кішки – факт історичний, що він, пробувши в полоні близько 25 років, повернувся в Україну 1599 року, а потім, здійснивши походи в Молдавію і Швецію 1600-1602 років, на початку 1602 року в битві зі шведами загинув і був перевезений для поховання у Києві (Яворницький, 1991: 113-114).

Приблизно інформацію такого ж змісту знаходимо в польськомовній «Вікіпедії», яка продукувала цю інформацію з Польського словника біографічного. Тут ми додатково дізнаємося, що Самійло Кішка належить до шляхетського роду Кошичів (Кошків) герба Доленги. Вказується на факт його потрапляння в полон, де він перебував на галері близько 25 років, звільнився, піднявши збройне повстання. У 1600-1602 рр. був гетьманом запорізького війська. Зазначається, що загинув у лівонській війні, і що його ззаду застрелили свої (Eberle, 1968: 373-374). Відомий польський історик Владислав Серчик у своїй роботі «Історія України» пише, що «Кішка командував козаками й у Лівонії, але загинув під час воєнного походу, можливо, навіть убитий своїми підлеглими за надмірну примирливість щодо польської влади, яка не поспішала виконувати свої зобов'язання» (Serczyk, 1990: 95). Заради справедливості варто зазначити, що в іншій своїй роботі (*Na dalekiej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny do 1648 roku*) він пише про те, що загинув гетьман від потрапляння в голову випадкової кулі («trafiła w głowę zabłąkana kula») (Цит. за Szymala, 2020: 92).

Сучасні українські дослідники називають гетьмана, поряд з іншими ватажками козацтва – Дмитром Вишневецьким, Петром Сагайдачним, Іваном Сулимою та Іваном Сірком – «загально-визнаними засновниками козацького флоту» (Рижева, 2006: 23). Такої ж точки зору дотримується й дослідник історії українського флоту

М. Мамчак. У своїй розвідці «Флотоводці України» подає він і деякі деталі з біографії С. Кішки, але, на жаль, без покликання на історичні джерела. М. Мамчак зазначив, що інформацію він почерпнув з «народних дум та переказів» (Мамчак, 2005). Автор дослідження вважає, що «Самійло Кішка модернізував козацькі байди і з тих пір вони увійшли в історію і український фольклор як чайки». Пише, що Самійло Кішка «перший флотоводець, який відкрив козацькому флоту шлях в Чорне море і опанував чорноморський район плавання. Самійло Кішка вдосконалив і пристосував козацьку чайку до морських походів, створив тактику бою козацької ескадри з турецьким флотом та тактику штурму морських фортець» (Мамчак, 2005). Місцем вічного спочинку гетьмана вважається рідне місто Канів, де козак його поховали «на горі Старий клад, яка пізніше дістала назву Чернеча гора і де з часом був похований Тарас Шевченко» (Мамчак, 2005).

Заслуговує на увагу й розвідка П. Голобуцького «Гетьман Самійло Кішка», у якій автор досить детально проаналізував усі відомі історичні джерела й наукові розвідки (В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Ю. Мицика, В. Науменка, А. Стороженка тощо) про козацького ватажка. Аргументовано довів, що смерть гетьмана припадає на 1602 р., а не на 1627 р., як зазначено у деяких літописах та дослідженнях (Літопис Величка, В. Науменко, Ю. Мицик). Робить висновок, що відкидання документальних повідомлень про смерть гетьмана в 1602 році є бездоказовим (Голобуцький).

Не менш цікавою є книга М. Лепухи «Самійло Кішка. Історичні думи, оповідання» (Лепуха, 2020), де автор, знову ж таки, досить скрупульозно розглянув історичні джерела, які стосуються біографії Самійла Кішки, зробив й огляд літературознавчих праць, в яких проаналізовано «Думу про Самійла Кішку». Автор дослідження досить критично відгукується про роботи тих авторів, які ставлять під сумнів реалістичне підґрунтя думи. Особливо це стосується роботи В. Науменка «Происхождение малорусской думы о Самуилѣ Кошкѣ» (Науменко, 1883), адже вважає, що ігнорування уснопоетичних творів є помилкою (Лепуха, 2020: 6). Дослідник припускає, що «Самійло Кішка й справді був у полоні на турецькій галері перед 1599 роком і звільнився через повстання приблизно десь у цьому часі, бо саме у в цьому часі діяв Семен Скалозуб – особа історична» (Лепуха, 2020: 10). Інформація про різне місце поховання гетьмана пояснюється тим,

що історики черпають інформацію з різних літописів. У Боркулабівському літописі є інформація про поховання гетьмана в Києві в збудованій ним церкві, а згідно з «Історією» Стефана Лукомського – гетьмана поховано в Каневі.

На особливу увагу заслуговує розвідка К. Грушевської «До питання про історизм в українських народних думках», де дослідниця дійшла висновку, що в «Думі Самійло Кішка» «історичного ... дуже мало крім факту, що козаки не раз потрапляли на турецькі галери, що відти їм часом вдавалося тікати, що оповідання про такі утечі мало охочу аудиторію, особливо коли пригоди торкалася визначного діяча козащини, когось з старшини, Гетьмана» (Грушевська, 1997: 22).

Можна називати ще інші дослідження з історії козацтва, де згадується персона гетьмана, але усі вони тою чи іншою мірою відображають зазначену вище інформацію. Одним із останніх видань, у якому міститься узагальнююча інформація щодо Самійла Кішки є «Енциклопедія історії України» у восьми томах (Енциклопедія, 1995). Одна зі статей четвертого тому присвячена особі гетьмана. До речі, тут наведено твердження П. Куліша, А. Стороженка, що місцем поховання С. Кішки є саме збудована ним церква Миколи Доброго у Києві (Енциклопедія, 1995: 341).

Викликала зацікавлення постать гетьмана й у митців слова. Вплив «Думи про Самійла Кішку» у цих творах досить відчутний і навіть зіграв з ними злий жарт, зокрема, коли вони пишуть, що перебував гетьман у полоні п'ятдесят чотири роки, як в одному із варіантів думи. Наприклад, описуючи часи кривавого розбрату, Пантелеймон Куліш у своїй «Чорній раді» раз у раз згадуючи недавнє минуле України, її славетних синів, зазначає: «Був і Самійло Кішка, що й досі про його співають кобзарі, як він попавсь у турецьку неволю і п'ятдесят чотири роки був на галерах у кайданах, за замками, як йому Господь допоміг і себе, і товариства півчвартаста визволити і як, узявши ту галеру, приплив до козаків і корогви хрещаті давні у кишені козакам привіз – не зневажив козацької слави» (Куліш).

Відомий український письменник, автор історичних творів про добу козащини, який свого часу був незаслужено вилучений з українського літературного процесу, Адріан Кашенко присвятив гетьманові оповідання під назвою «Про гетьмана козацького Самійла Кішку» (Кашенко, 1991). Тут митець у художньо-белетристичному стилі розповідає про його життя, причому дотримується історичних фактів, наводить повний текст «Думи про Самійла Кішку», висловлює свої при-

пущення про рік народження (1530), періоди гетьманування Кішки (перший раз – 1573 року, другий – 1599-1602 рр.), полон (з 1573 по 1599 рр., тобто 26 років), його роль для козацтва (вважає його організатором морських походів, захоплюється його вмінням згуртувати реєстрове і низове козацтво, відстояти його право перед польською владою, а саме – скасування баніції), зазначає рік і місце поховання (помер 1602 р. і похований, на його думку, у Каневі). Є також згадка про гетьмана в його історико-публіцистичному «Оповіданні про славне Військо Запорозьке низове» (Кашенко, 1991). Попри деякі історичні лакуни в біографії гетьмана, А. Кашенкові вдалося створити цілком імовірну історію легендарного козацького ватажка, майстерно поєднавши історичні факти й інформацію, взятую з народної думи.

Досить вдало й історично достовірно виписано образ гетьмана в першому історичному романі Валентина Терлецького «Книга Сили. Воля», у якому описується період зародження козацтва. Самійло Кішка у книзі зображений як сподвижник, продовжувач ідей Дмитра Вишневецького-Байди, організатор морських походів, під час одного з яких, у 1573 році він потрапляє в турецький полон. До речі, під час взяття в полон гетьмана тут «з'являється» відомий нам з народної думи образ Потурнака, в романі Терлецького – це Чарнек, «польський шляхтич і колишній ротмістр у Переяславі» (Терлецький, 2018: 107). Опис невільницького життя Кішки, його звільнення – це прямі ремінісценції з «Думи про Самійла Кішку», зокрема, наприклад, епізод із закликком Бутурлака потурнака до гетьмана змінити віру християнську, на що він відповідає: «– Ех, Бутурлаче, недовірку ти християнський! – Кішка зморшкувато посміхнувся, свердлячи презирливим поглядом потурнака. – Бодай же ти того не дїждав, щоб я віру християнську під ноги топтав! Хоч буду до смерті біду та неволю приймати, та буду в землі козацькій голову християнську покладати. Ваша віра погана, а земля проклята!» (Терлецький, 2018: 297). Далі оповідь повністю відповідає змісту думи, за винятком хїба що опису долі Бутурлака, який, побоюючись за свою долю, не повертається з гетьманом на Сїч, а вирушає в морський похід до Азова зі Скалозубом. Описує Терлецький і друге обрання Кішки на гетьманство, морський похід, вимоги перед королем щодо скасування баніції. Про смерть гетьмана йдеться вже в другій частині його роману «Книга Сили. Віра». Загалом факти, викладені в цїй частині роману, відповідають історичній дійсності. Робить митець і свої припущення щодо смерті гетьмана. Зокрема, він вказує

і на ймовірного вбивцю гетьмана, а саме – Івана Кречкевича, військового писаря. (Терлецький, 2021: 12). Як ми уже зазначали, версію про вбивство гетьмана «своїми» висловлювали деякі польські джерела. Подає письменник цитату з одного з літописів (?!), що тіло гетьмана перевезли для поховання в Канів.

Виклад основного матеріалу. Роман «Самійло Кошич – козак-легенда» Д. Воронського, на наш погляд, – синтез факту, вимислу й домислу. Загалом, дотримуючись історичних подій, письменник вільно й майстерно репрезентував власні погляди на історію. Він змалював образ гетьмана зокрема й козацького братства загалом такими, якими вони йому уявлялися внаслідок осмислення всього того, що фіксувалося в документах та дослідженнях істориків-науковців. Очевидно, що Д. Воронський, як випускник історичного факультету ЗНУ, добре обізнаний з цими джерелами: згадками про гетьмана у літописах, думі, роботах М. Грушевського, М. Максимовича, Д. Яворницького тощо, що добре простежуються в романі. Відчувається, що ознайомлений Д. Воронський і з творами Адріяна Кашенка і, ймовірно, Валентина Терлецького.

Аналіз роману Д. Воронського «Самійло Кошич – козак-легенда», показує, що, відповідно до специфіки жанру, письменник повною мірою використовує той обмежений історичний фактаж, що відомий про гетьмана на сьогодні. Це інформація про полон, факт гетьманування, морські походи тощо.

Своєрідною вказівкою на те, що автор чїтко дотримується документальної основи, є те, що навіть у назві твору він використовує прїзвище гетьмана Кошич, а не більш відоме з народної думи прїзвище Кішка. До речі, українські історики, примїром П. Голобуцький, з цього приводу зазначали, що Самійло Кішка «походив з українського шляхетського роду Кошків (або Кошичів)» (Енциклопедія, 1995: 341).

Можемо констатувати, що художнє зображення окремих фактів у романі ґрунтується на документах, чому знаходимо підтвердження у працях українських та іноземних істориків. Зокрема, у романі відображено точку зору багатьох дослідників (М. Грушевського, А. Кашенка, Д. Яворницького тощо), що С. Кішка першим розпочав гучні морські походи і по суті є засновником козацького флоту, винахідником тактики морського бою чайок з турецькими галерами: «– Я ось пригадав, як ми на Хортиці чайки будували. Здається, ти, Самійле, і вигадав цю назву» (Воронський, 2020: 113). «Коли прийшла осїнь, Кішка вирішив, що настав час здійснити задумане. Дїставши

благословення від Євладія, запорозьке воїнство посідало на човни й вирушило в перший морський похід, відкривши цим нову сторінку козацької доби історії України» (Воронський, 2020: 182).

Документальність твору значно поглиблюється введенням в контекст роману імен відомих козацьких ватажків. Вони не лише згадуються, а й осмислюються в романі. Це стосується образів Дмитра «Байди» Вишневецького, Івана Підкови, Якова Шаха, Семена Скалозуба, Петра Сагайдачного. Разом з тим, в одному ряду з цими відомими історичними особами є відомий фольклорний образ козака Мамає, який, як і згадані особи, є для автора уособленням незламності козацького духу.

Услід за багатьма істориками, автор висловлює в романі точку зору, що гетьман є продовжувачем ідей Дмитра Вишневецького та попередником Петра Сагайдачного: «Хоч я не Байда, але спробую замінити великого гетьмана й віддам усі сили, щоб звершення Дмитра не розвіялися попелом. Треба наново згуртувати Військо Запорозьке та відродити Січ» (Воронський, 2020: 88). Виокремлюючи ці дві постаті, на нашу думку, письменник таким чином намагається наголосити на значущості фігури гетьмана, його непересічності. Що у нього були славні «вчителі» (Байда Вишневецький), і не менш славні «учні». Промовистим є такий уривок твору: «– Вибач, що турбую, батьку-отамане, хочу сказати вам правду. Я думав уже цього року покинути козацькі лави й постригтися в ченці, але, почувши про те, як багато християн страждає у бусурменській неволі, усвідомив, що не можу залишити мирське життя. Я прийняв обітницю, присягнувши перед Богом, що за своє життя визволю якомога більше невільників і до скону віку боронитиму Батьківщину від ворогів. – Чорнобородий, знявши шапку, вклонився Самійлові. – Благословіть мене, батьку, на цю справу! – Як тебе звать, козаце? – спитав Кошич, зводячись на ноги. При хрещенні мені дали ім'я Петро, а на Січі козаки мене називають Сагайдаком чи Сагайдачним. Кішка пильно подивився у вічі Сагайдачного. Світло-карі очі Петра світилися розумом і добром, водночас у них читалася велика мужність і нездоланна сила волі. «Я бачив схожі очі лише в Байди. Сагайдачний – незвичайна людина», – подумав кошовий» (Воронський, 2020: 282-283).

Вдало вписуються в структуру твору народні звичаї, традиції, обряди козацтва. Маємо в романі багато таких детально виписаних фактів з життя запорозького братства. До прикладу можемо навести частину фінального обряду обирання гетьмана: «Запорожці заревли, угору полетіли шапки, дехто палив у повітря з пістолів, вітаючи

нового ватага. Мусій заграє у сурму, одночасно з цим Євген насипав на голову Матвія землі й попелу та щось йому проказав. ... – Матяше, а навіщо Перетятко гетьмана грязюкою обсипав? – спитав Кішка. – Щоб гетьман не загордився. Його козаки підняли із землі та вручили велику владу, але можуть цю владу легко забрати, опустивши ватага на землю» (Воронський, 2020: 90-91).

Надають реалістичності описуваним подіям і широко використовувані митцем історичні реалії: назви зброї, їжі, одягу (перепічка, люлька, куманець, ятаган тощо). Письменник продемонстрував також знання багатьох фактів історичного минулого, зокрема, що стосується побуту невільників. Відтворена минувшина зображена досить переконливо, причому вона використана автором не лише для документального відтворення подій, а й для увиразнення внутрішніх переживань героїв твору.

Автор підбирає найвагоміші, найвиразніші факти та події, що допомагають розкрити домінуючі риси характеру персонажа й створити «правдоподібне» історичне тло.

Брак таких достовірних історичних відомостей, з одного боку, є фактором, що обмежує розповідь, а з іншого – дає простір фантазії, домислу та вимислу. Звичайно, можемо констатувати, що автор роману скрупульозно виявляє історичні факти, тлумачить їх відповідно до ідейно-художнього змісту роману. На підставі фіксації історичних подій та опису історичних персонажів, будується його художньо-історична концепція, а ті незначні історичні факти, що відомі про Самійла Кішку, стали по суті свого роду скелетом, який обростає художнім вимислом й домислом. Вони органічно вплітаються в тло розповіді.

Як відомо, у багатьох художніх та історичних творах письменники дають свою інтерпретацію історії, поєднують реальні та вигадані факти, виокремлюючи із різноманітного історико-подієвого ряду ті деталі, які необхідні для розкриття ідейно-художнього задуму. Вважаємо, художня цінність роману Д. Воронського полягає не лише в моделюванні життєвої правди, а й у створенні обґрунтованого, вірогідного художнього вимислу та домислу. Деяка обмеженість інформації про С. Кішку спонукала письменника до заповнення історичних лакун інформацією, почерпнутою з народних дум, пісень. Адже письменник вважає, що неприпустимо ігнорувати усну народну творчість як джерело історичної інформації, про що зрештою говорить у передмові до твору (Воронський, 2020: 6). За допомогою вимислу, що дозволяє осмислити соціально-історичний і морально-психологічний сенс історичних подій, автор

відтворює детальну картину дійсності. Домисел дозволив письменникові відновити події, про які немає історичних свідчень. Наприклад, це епізоди, що описують перебування Самійла Кішки в турецькій неволі.

Зв'язок народних дум з художньою літературою беззаперечний. Окремі мотиви і сюжети дум наявні у творчості Т. Шевченка, А. Кашенка, П. Загребельного, Л. Костенко, В. Терлецького тощо. Дума входить в структуру художнього твору, як моделююча система, що допомагає, з одного боку, створити цілком реалістичний, правдоподібний світ описуваних подій, а з іншого – вносить декілька рівнів розуміння, тлумачення створюваного в художньому творі.

Порівняльний аналіз тексту думи з текстом роману переконливо доводить, що Д. Воронський активно залучає текстуальний матеріал із твору усної народної творчості. У романі є фрагменти (сміслові, сюжетні), які зазнають незначних текстуальних змін. Подекуди вони повністю скопійовані з сюжету народної думи: «Турецькі гроші, знайдені в геласі, були розподілені, за січовою традицією, на три частини. Одну третину отримала православна церква, другу віддали на потреби Війська Запорізького, а решту було розподілено між усіма козаками» (Воронський, 2020: 282). У деяких частинах роману автор навіть стилізує розповідь під українські народні думи: «– Ой, Кішко, гетьмане запорозький, як солодко ти співаєш... – Ти краще зламай на собі хрест, розтопчи віру християнську, і ми станемо турками братами. – Ти, Бутурлаче, йолоп! Тупий недовірок! Турки вважають тебе таким же рабом, як і нас. Ти, як і ми, не можемо покинути корабель і повернутися до України! – вигукнув Кошич і перехрестився. – Хоч буду я до смерті біду та неволю приймати, але не зраджу батьківської віри, не зраджу власної землі» (Воронський, 2020: 267).

З метою характерологічного увиразнення, оживлення образів, письменник використовує у своєму творі значну кількість порівнянь, епітетів, приказок, фразеологізмів: «наче води в рота набрав» (Воронський, 2020: 47), «волосся кольору безмісячної ночі» (Воронський, 2020: 52), «пан або пропав» (Воронський, 2020: 264), «як у Бога за пазухою» (Воронський, 2020: 253), «чия відвага, того й перевага» (Воронський, 2020: 237), «козака легко здолає слабкий ворог, якщо той козак буде п'яний, мов чіп» (Воронський, 2020: 170), «Охрім бреше, як москаль» (Воронський, 2020: 168) тощо.

У портретних описах, яких є досить багато у творі, він обирає одну-дві деталі, які часто є домінуючими в характеристиці образу. Яскравим при-

кладом тут є образ Андрія Ляха, у подальшому відомого нам як потурнак Бутурлак. Очі та погляд у романі часто виступають наскрізною художньою деталлю, яка використовується протягом усього твору. Саме навколо очей «організовується» вся будова образу Ляха та інших героїв: «Лях хутко піднявся на ноги, його очі палали гнівом...» (Воронський, 2020: 211). А на початку твору читаємо таке: «Найгучніше розмовляв козацький отаман Андрій Лях. Він був жилим чоловіком середнього зросту, мав пишні вуса і сіро-блакитні очі» (Воронський, 2020: 28).

Для увиразнення образу Кішки, показу його благородства навіть відносно своїх ворогів, письменник «підкореговує» текст думи. Свого наглядача Бутурлака він не знищує, а відпускає «його в Києво-Печерський монастир» (Воронський, 2020: 284). Таких прикладів, де показано благородство Кішки, у тексті роману досить багато. Наведемо ще один промовистий уривок: «– Зупиніться, козаки! Не вбивайте жінок і дітей! – на повні легені закричав Самійло. – Ми лицарі християнські, а не мерзенні харцизи-душогуби! <...> – Так, бусурмани наші вороги, але зараз не благородний бій із сильним ворогом, – промовив кошовий. – Дітовбивство та гвалт не принесе ніякої слави запорозькому війську, а лише наблизить нас до пекельної погібелі» (Воронський, 2020: 175).

Якби юний читач (вважаємо, що твір зорієнтований і буде цікавий, у першу чергу, саме цій аудиторії) познайомився зі зразком думи у звичайних фольклорних збірниках чи шкільному підручнику, то вона, на нашу думку, не мала б такого великого враження на нього. Слід віддати належне письменникові, його фольклорні «вставки» дібрані дуже вдало, тут немає нічого зайвого. Для читачів, добре обізнаних із зображеними у романі подіями, вони, можливо, і не становлять особливого інтересу, але для підлітків, які знайомляться з цими подіями вперше, вони надзвичайно цікаві. Письменник схиляється перед демократичним ладом запорозької спільноти, який аж ніяк не заважав їй бути грізною бойовою силою. З одного боку роман збуджує читацький інтерес до постаті Самійла Кішки, козацтва, історії України, а з іншого – має чітко виражений виховний акцент. Для письменника історичні події кінця XVI початку XVII ст. безпосередньо екстраполюються на події XXI, адже ідея вірності Батьківщині є провідною ідеєю роману.

Д. Воронський, відобразивши у своєму романі основні факти життєпису Самійла Кішки, історії українського козацтва, створив свій інваріант історичного роману. Новаторство митця полягає у

вдалому поєднанні скрупульозно зібраного документального та фольклорного матеріалу з його бурхливою уявою, що й дозволило автору створити цілком ймовірну історію легендарного гетьмана. Автор майстерно скористався тими можливостями, що йому надали історичні та фольклорні джерела. Разом з тим, для збагачення, урізноманітнення розповіді прозаїк зумів зробити пригоди, інтриги пружиною сюжетної розповіді, художнім конструктом роману. Так, любовна лінія роману (Самійло – Міла, Олена – Самійло – Терентій, Олена – Алессандро) не видається нам надуманою чи надмірною, романтичні, пригодницькі елементами поєднуючись з документом, «оживлюють та олюднують» персонажів.

На окрему увагу заслуговує відображення письменником образів «ворогів». Якщо образи козацьких ватажків – це мікс інформації, взятої з документів, дум, пісень, то «негативні» образи ворогів – запозичено, на наш погляд, виключно з уснопоетичної традиції. Вони виписані в романі досить схематично, шаблонно. Це стосується образів Орхана, Алкан-паші, Ілкера, Мехмеда, Османа, Юсупа тощо. Виключенням є хіба-що образ молодого татарина Каріма, який,

пам'ятаючи про порятунок свого життя Самійлом, пробує допомогти козакам. Звертаючись до нього, Самійло каже: «Якби в Кримському ханстві люди думали так, як ти, то українці з татарами жили б у мирі та злагоді» (Воронський, 2020: 255).

Висновок. Отже, сюжетний розвиток у романі Д. Воронського «Самійло Кошич – козак-легенда», з одного боку, ґрунтується на достовірних фактах із життя Самійла Кішки та його сучасників, а з іншого, зважаючи на обмаль інформації, частково на тексті «Думи про Самійла Кішку». Залучивши історичні джерела, тексти усної народної творчості («Думу про Самійла Кішку», «Отаман Матяш Старий», «Невольницький плач», «Козак Голота», «Пісня про Байду») і величезну авторську фантазію (домисел та вимисел), автор створює власну версію історії постаті гетьмана та складних історичних подій. Митець майстерно синтезував незначні біографічні відомості про гетьмана з обґрунтованим, вірогідним домислом. Твір прозаїка органічно вписався в контекст української історичної прози. Представлене ж дослідження не є вичерпним і подальші розробки з цієї тематики допоможуть краще осягнути специфіку означеного твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронський Д. «Самійло Кошич – козак-легенда»: роман. Харків : книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 288 с.
2. Голобуцький П. Гетьман Самійло Кішка. URL: https://istoryk.at.ua/publ/period_kozachchini/getman_samijlo_kishka/4-1-0-16 (дата звернення: 15.11.2022).
3. Грушевська К. До питання про історизм в українських народних думках. *Родовід*. 1997. № 1(15). С.12-22.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / Редколегія: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1991–1998. Т. 7. Київ, 1995. 628 с.
5. Енциклопедія історії України у 8 т. / Редкол. В. А. Смолій (голова). Київ : Наукова думка, 2007. Т. 4 : Ка-Ком. 528 с.
6. Каченко Адриан. Зруйноване гніздо. Історичні повісті та оповідання. Київ : Дніпро, 1991. С. 541–560.
7. Каченко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке низове / Адриан Каченко; худ. оформ. Ю. Кудя. Київ : Веселка, 1992. 266 с.
8. Куліш П. Чорна рада. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=1084> (дата звернення: 15.11.2022).
9. Лепуха М. Самійло Кішка. Історичні думи, оповідання. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. 157 с.
10. Мамчак М. Флотоводці України. Історичні нариси, хронологія походів. Снятин: ПрутПринт, 2005. 400 с. URL: http://ukrlife.org/main/prosvita/_kishka.html (дата звернення: 15.11.2022).
11. Науменко В. Происхождение малорусской думы о Самуилѣ Кошкѣ. *Кіевская старина*. 1883. Кн. VI. С. 212–232.
12. Рижева Н. Традиції суднобудування за козацької доби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. №10. 2006. С.23–26.
13. Терлецький В. Книги сили. Частина друга: Віра. Київ : Білка, 2021. 336 с.
14. Терлецький В. Книга Сили. Воля. Роман. Львів : Кальварія, 2018. 336 с.
15. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків у 3-х т. / Пер. зрос. І. І. Сварника; Художники Є. Е. Дацюк, В. М. Дозорець. Львів : Світ, 1991. Т. 2. 392 с.
16. Eberle Jan. Hasło «Samuel Koszka». *Polski Słownik Biograficzny*. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968. tom XIV/3. S. 373–374.
17. Serczyk Władysław. Historia Ukrainy. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imieniem Ossolińskich wydawnictwo, 1990. 517 s.
18. Szymala Jacek. Oswajanie przestrzeni. Wojna inflancka 1600–1602 w grze komputerowej Kozacy 3. *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture*. Vol. 9/2020. pp. 87–94.

REFERENCES

1. Voronskyi D. «Samiilo Koshych – kozak-lehenda»: roman [«Samiilo Koshych – a Cossack legend»: a novel]. Kharkiv : knyzhkovyi klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2020. 288 p. [in Ukrainian].
2. Holobutskyi P. Hetman Samiilo Kishka [Hetman Samiilo Kishka]. URL: https://istoryk.at.ua/publ/period_kozachchini/getman_samijlo_kishka/4-1-0-16 (data zvernennia: 15.11.2022) [in Ukrainian].
3. Hrushevska K. Do pytannia pro istoryzm v ukrainskykh narodnykh dumakh [On the issue of historicism in Ukrainian folk Dumas]. *Rodovid*. 1997. № 1(15). pp.12-22 [in Ukrainian].
4. Hrushevskyyi M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy: v 11 tomakh, 12 knykhakh [History of Ukraine-Rus: in 11 volumes, 12 books] / Redkolehiia: P. S. Sokhan (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1991–1998. T. 7. Kyiv, 1995. 628 p. [in Ukrainian].
5. Entsyklopediia istorii Ukrainy u 8 t. [Encyclopedia of the History of Ukraine in 8 vol.] / Redkol. V. A. Smolii (holova). Kyiv : Naukova dumka, 2007. T. 4 : Ka-Kom. 528 p. [in Ukrainian].
6. Kashchenko Adrian. Zruinovane hnizdo. Istorychni povisti ta opovidannia [Ruined nest. Historical novels and stories]. Kyiv : Dnipro, 1991. pp. 541–560 [in Ukrainian].
7. Kashchenko A. Opovidannia pro slavne Viisko Zaporozke nyzove [The story of the glorious Zaporozhian grassroots army] / Adrian Kashchenko; khud. oform. Yu. Kudia. Kyiv : Veselka, 1992. 266 p. [in Ukrainian].
8. Kulish P. Chorna rada [Black council]. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?tid=1084> (data zvernennia: 15.11.2022) [in Ukrainian].
9. Lepukha M. Samiilo Kishka. Istorychni dumy, opovidannia [Samiilo Kishka. Historical thoughts, stories]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2020. 157 p. [in Ukrainian].
10. Mamchak M. Flotvodtsi Ukrainy. Istorychni narysy, khronolohiia pokhodiv [Fleet commanders of Ukraine. Historical essays, chronology of campaigns]. Sniatyn : PrutPrynt, 2005. 400 p. URL: http://ukrlife.org/main/prosvita/_kishka.html (data zvernennia: 15.11.2022) [in Ukrainian].
11. Naumenko V. Proishozhdenie malorusskoy dumyi o Samuile Koshke [The origin of the Little Russian thought about Samuil Koshka]. *Kievskaya starina*. 1883. Kn.VI. pp.212–232 [in Russian].
12. Ryzheva N. Tradytzii sudnobuduvannia za kozatskoi doby [Shipbuilding traditions during the Cossack era]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrainoznavstvo*. №10. 2006. pp.23–26. [in Ukrainian].
13. Terletskyi V. Knyha syly. Chastyna druha: Vira [Books of power. Part Two: Faith]. Kyiv : Bilka, 2021. 336 p. [in Ukrainian].
14. Terletskyi V. Knyha Syly. Volia. Roman [The Book of Power. Will. Novel]. Lviv : Kalvariia, 2018. 336 p. [in Ukrainian].
15. Iavornytskyi D. I. Istoriiia zaporizkykh kozakiv u 3-kh t. [History of the Zaporizhia Cossacks in 3 volumes] / Per. z ros. I. I. Svarnyka; Khudozhnyky Ye. E. Datsiuk, V. M. Dozorets. Lviv : Svit, 1991. T.2. 392 p. [in Ukrainian].
16. Eberle Jan. Hasło «Samuel Koszka». *Polski Słownik Biograficzny* [Dictionary article «Samuel Koshka». *Polish Biographical Dictionary*]. Wrocław : Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1968. tom XIV/3. pp. 373–374 [in Polish].
17. Serezyk Władysław. Historia Ukrainy [History of Ukraine]. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład narodowy imieniem Ossolińskich wydawnictwo, 1990. 517 p. [in Polish].
18. Szymala Jacek. Oswajanie przestrzeni. Wojna inflancka 1600–1602 w grze komputerowej Kozacy 3 [Taming the space. The Livonian War 1600–1602 in the computer game Cossacks 3]. *Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture*. Vol. 9/2020. pp. 87–94 [in Polish].